

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK
TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI

“ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR MEROSINING SHARQ DAVLATCHILIGI VA MADANIYATI RIVOJIDA TUTGAN O‘RNI”

mavzusidagi III xalqaro ilmiy-nazariy va
amaliy anjuman materiallari

2026-yil 12-fevral

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI
VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

O‘ZBEKISTON YOZUVCHILAR UYUSHMASI

BOBUR NOMLI XALQARO JAMOAT FONDI

**ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR
MEROSINING SHARQ DAVLATCHILIGI VA
MADANIYATI RIVOJIDA TUTGAN O‘RNI**

III xalqaro ilmiy-nazariy va amaliy anjuman materiallari

Toshkent – 2026

ЧЫҢГЫЗ АЙТМАТОВ АСАРЛАРИДА ЭСТЕТИК ТАРБИЯНИ АКС ЭТТИРИШ

THE REFLECTION OF AESTHETIC EDUCATION IN CHINGIZ AITMATOV'S LITERARY WORKS

Сидикова Гулзода Абдигафуровна

ОШ Мамлекеттик Педагогикалык Университети

Аспиранти

E-mail: sydykovagulzat175@gmail.com

Осмоналиева Нурийла Жалиловна

ОШ Мамлекеттик Педагогикалык Университети

Ўқитувчиси

DOI: [10.52773/tsuull.conf.2026./RVAO4655](https://doi.org/10.52773/tsuull.conf.2026./RVAO4655)

Аннотация: Ушбу мақолада қирғиз халқининг буюк ёзувчиси Чыңғыз Айтматовнинг ижодида эстетик тарбиянинг роли таҳлил қилинади. Муаллифнинг асосий асарлари ўрганилиб, улардаги бадиий образлар, сюжет линиялари ва философфик фикрлар орқали ахлоқий ва эстетик тарбия зоялари қандай акс эттирилгани тадқиқ этилади.. Чыңғыз Айтматов асарлари муаллифнинг бадиий мероси ҳозирги тарбия жараёни учун қанчалик долзарб эканини кўрсатади.

Калит сўзлар: эстетик тарбия, бадиий ижод, ахлоқий ривожланиш, миллий идентичлик, санъат орқали тарбиялаш, гуманизм, маданият.

Annotation: This article analyzes the role of aesthetic education in the creative work of the great Kyrgyz writer Chingiz Aitmatov. The author's major works are examined, and the ways in which ideas of moral and aesthetic education are reflected through artistic images, plot lines, and philosophical reflections are explored. The works of Chingiz Aitmatov demonstrate the relevance of the writer's artistic heritage to the contemporary educational process.

Keywords: aesthetic education, artistic creativity, moral development, national identity, education through art, humanism, culture.

Кириш: Адабиётнинг эстетик ва ахлоқий тарбия жараёнидаги роли таҳлили жамиятда фуқаролик масъулиятини, ахлоқий қадриятларни ва маданий хусусиятларни шакллантиришга бўлган узлуксиз эҳтиёж билан изоҳланади. Бу вазифа, айниқса, ёш авлоднинг руҳийлик ва эстетик таомилларини ривожлантиришда миллий анъаналар ва маданий хусусиятлар контекстида муҳим аҳамиятга эга. Чыңғыз Айтматов — машҳур қирғиз ёзувчиси, унинг

ижоди нафақат Қирғизистон, балки бутун постсовет маконидаги адабиёт ривожига катта таъсир кўрсатган. Асарлари чуқур ахлоқий фикрлар, ёрқин образлар ва бой маданий меросга тўла бўлиб, уларни эстетик тарбиянинг муҳим воситаси қилади. Айтматов асарларида яхшилик ва ёмонлик, инсон масъулияти ва руҳий кадриятлар доимий мавзуларини кўтариб, ўқувчиларда гўзаллик, ахлоқийлик ва миллий фахр ҳисларини шакллантиришга ёрдам беради.

Тадқиқотнинг мақсади – Чыңгыз Айтматов ижодида эстетик тарбия ғоялари қандай акс эттирилганини ва унинг бадиий мероси жамиятда ахлоқий ва эстетик кадриятларни ривожлантиришда қандай асос бўлишини кўрсатиш. Иш доирасида муаллифнинг асосий асарлари мазмуни таҳлил қилинади, ўқувчиларни эстетик тарбиялашга хизмат қилувчи асосий ғоялар аниқланади ҳамда ижодининг миллий ва маданий хусусиятлари ўрганилади.

Эстетик тарбиянинг назарий асослари. Эстетик тарбия — бу инсоннинг дунёдаги санъат ва гўзалликни қабул қилиш, баҳолаш ва яратиш қобилиятини ривожлантириш бўйича тизимли фаолиятдир. У эстетик ҳиссиётни шакллантириш, ҳаётнинг турли соҳаларидаги гармония ва гўзалликни кўра билиш, шунингдек, эстетик фикрлаш ва бадиий таомилга эга бўлишни ўз ичига олади. Эстетик тарбия инсоннинг руҳий бойишига, ички маданияти ва гармониясига ҳамда маданий кадриятлар ва анъаналарга ҳурматни тарбиялашга асос бўлади.

Замонавий педагогик назарияда эстетик тарбия — нафақат гўзалликни сезиш қобилиятини ривожлантириш, балки инсоннинг санъат асарларини танқидий баҳолаш, уларни ҳаёт кадриятлари ва эстетик идеаллар билан солиштириш қобилиятини шакллантиришдир. Бу инсоннинг санъат орқали ўзини ифода қилиш ва ривожланишига хизмат қилади. Адабиёт эстетик тарбия бериш тизимида алоҳида ўринга эга, чунки у бадиий маҳорати ва ахлоқий чуқурликни уйғунлаштиришда уникал қобилиятга эга. Адабий асарлар орқали инсон турли ҳаётий вазиятлар, қаҳрамонлар ички дунёси ва муаллиф ғоялари билан танишади, бу эмпатия, ахлоқий сезгирлик ва танқидий фикрлашни ривожлантиради.

Адабиёт эстетик ҳиссиётни шакллантиришга ёрдам бериб, ўқувчини тил, образ, услуб ва бадиий воситаларнинг гўзаллигини қабул қилиш қобилиятини ривожлантиради. У гўзаллик нафақат ташқи, балки ички, руҳий ҳам эканини, бу қаҳрамонлар кадриятлари ва идеалларида, муаллифнинг гуманистик ғояларида акс этишини тушунишга ёрдам беради. Бадиий асарларни ўқиш фантазияни, эмоционал сезгирликни ва эстетик таҳлил қобилиятини ривожлантиради. Шунингдек, адабиёт ахлоқий тарбиянинг кучли воситаси ҳисобланади, чунки

бадий образлар ва сюжет линиялари орқали у муҳим ахлоқий қадриятларни — яхшилик ва ёмонлик, ростгўйлик ва хиёнат, муҳаббат ва сабрлиликни ўқувчига етказди. Классик ва замонавий адабиёт асарлари инсонда масъулият, адолат ва гуманизм ҳисларини шакллантиришга ёрдам беради. Асарларни фаол ўқиш ва таҳлил қилиш танқидий фикрлаш, ахлоқий танлов қилиш ва ўз ҳаракатлари оқибатларини тушуниш қобилиятини ривожлантиради. Шундай қилиб, адабиёт эстетик лэззат манбаси бўлишдан ташқари, инсонда ахлоқий йўналишлар ва қадриятларни шакллантиришнинг муҳим воситаси ҳисобланади.

Айтматов асарларини таҳлили:

«Қиёмат» ва унинг ғоявий мазмуни.

Чыңгыз Айтматовнинг «Қиёмат» асари халқнинг трагедияси, анъанавий қадриятлар ва замонавий чақириқлар тўқнашувини акс эттирган чуқур философ ва ижтимоий асардир.

Баянда асосий эътибор инсон тақдири, ички зиддиятлари, руҳий изланишлари ва ижтимоий-тарихий ўзгаришлар шароитида ҳаёт маъносини излашга қаратилган. «Қиёмат»нинг асосий ғояси — руҳий янгилашни зарурияти ва ўзгаришлар даврида маданий қадриятларни сақлаш аҳамиятидир. «Агар инсон жонини йўқотса, унга нима қолади?» — бу иқтибос руҳий қадриятлар ва инсоннинг ички ахлоқий асосининг аҳамиятини таъкидлайди. Айтматов руҳий йўналишларни йўқотиш инсон ва жамиятнинг қулашига олиб келишини кўрсатади. Асар инсоннинг ўз тақдири учун масъулияти, хотира ва тарихий масъулияти ҳамда ҳар бир инсоннинг ички яхшилик ва ёмонлик ўртасидаги курашини кўтариб чиқади. Қаҳрамонлар моддий қадриятлар ва руҳий ростгўйлик орасида танлов қилиб, ахлоқий ўзини-ўзи аниқлаш масаласининг долзарблигини акс этади.

«Оқ кема» ва миллий идентичликнинг шаклланиши.

«Оқ кема» повести — шахсий ва маданий қадриятлар орқали миллий идентичликнинг шаклланишига очиқ мисол. Сюжет марказида ёш қаҳрамонларнинг тақдири, уларнинг гўзал воқеалари ва ҳаёт сабоқлари турибди, улар ўз маданияти, анъанаси ва жамиятдаги ўрнини тушунишга ёрдам беради.

«Агар сен ўз тарихингни билсанг, ўзингни биласан» — қаҳрамонлардан бири шундай чақириқ қилади, бу миллий идентичликни шакллантириш учун ўз маданияти ва меросини тушуниш аҳамиятини таъкидлайди. Айтматов қаҳрамонларнинг гўзал воқеалари ва орзулари орқали уларнинг маданияти, тили ва тарихий хотираси тушунилмоқда. Масалан, романнинг финалида қаҳрамонлар ўз юрти ва анъанаси билан боғлиқлигини англаб, ички миллий

идентичликни мустаҳкамлайдилар. «Оқ кема — бу фақат кема эмас, у эркинлик ва умид рамзи» — ёшлар анъаналарга хурмат ва Ватанга муҳаббат асосида келажакка интилишини символлаштиради.

Қаҳрамонлар образлари ва уларнинг тарбиявий аҳамияти.

Айтматов асарларидаги образлар — ахлоқий ва этик ғояларни етказувчи воситадир. Улар мўътабар хусусиятлар ва фаолиятлари орқали яхши сифатларни намоён қиладилар: жасорат, ростгўйлик, муҳаббат ва рухий барқарорлик. **Мисоллар:**

«Қиёмат»даги Бостон қаҳрамони ўз маданияти ва қадрини сақлаш учун курашади, ички зиддият ва яхшиликка ишончи қийин шароитларда инсон қадрини сақлашга ёрдам бериши кўрсатилади. «Ҳақиқий инсон — ҳар қандай вазиятда ўз жонини сақлай олган инсон» деган ибора ички кучнинг тарбиявий аҳамиятини таъкидлайди. Тарбиявий аҳамият: қаҳрамонлар анъаналарга хурмат, ростгўй ва барқарор бўлишни ўргатади. Улар ҳаракатлари ўқувчини ахлоқий қадриятлар ва қарорлари учун масъулиятни тушунишга ўргатади.

Чыңғыз Айтматов ижодида эстетик тарбия масаласи маданий анъаналар доирасида.

Айтматов асарлари нафақат анъаналарни акс эттирибгина қолмай, халқ қадриятларини тушуниш ва сақлашга ёрдам бериб, эстетик тарбиянинг кучли воситасига айланади. Бу таъсир бир неча даражада сезилади:

Жамоатчилик ва гуманизм: Айтматов асарларида кўпинча жамоатчилик, ўзаро ёрдам, жамият олдида масъулият масалалари кўтарилади. Қирғиз маданиятига хос ушбу қадриятлар ахлоқий дилеммалар ва зиддиятлар учун асос бўлиб, эстетик идеалнинг аҳамиятини очиб беради.

Кексалар ва анъаналарга хурмат: Айтматов кексаларни, анъанавий қадриятлар ва урф-одатларга хурматнинг аҳамиятини кўрсатади. Бу ата-боболарни муқаддас тутувда, маданий меросни сақлашга интилишда намоён бўлади. Масалан, «Саманчининг йўли» повести ата-боболарни ва анъанавий маданиятни хурмат қилиш мавзусига очиқ мисол бўлиши мумкин.

Тил ва услуб

Бадийлик ва метафоралик: Миллий образларга ва метафораларга бой Қирғиз тили Айтматов услубида акс эттирилган. У халқ мақол-лақаплари, эпитетлардан фойдаланиб, такрорланмас атмосфера яратади. Бу ўқувчиларга миллий колоритга сингиш ва Қирғиз маданиятининг эстетик бойлигини ҳис қилишга ёрдам беради.

Муסיқавийлик ва ритм: Айтматов услуби кўпинча халқ қўшиқлари ва афсоналарга ўхшаш муסיқавийлик ва ритм билан тавсифланади. Бу ўзига хос

эстетик эффект яратади ва ўқувчиларни Қирғиз руҳий анъаналари муҳитига ботириб юборади.

Эстетик тарбияга таъсири: Айтматов асарлари миллий элементларга бой бўлиб, ўқувчиларнинг эстетик таъми шаклланишига асос бўлади. Улар Қирғиз маданиятининг гўзаллигини, руҳий қадриятларини ва анъаналарини тушуниш ва баҳолаш имконини беради. Бу нафақат тарих билан танишиш, балки гуманистик ғояларни ривожлантиришга ва маданий меросга масъулиятли муносабатни шакллантиришга хизмат қилади.

Айтматов ижодини педагогик фаолиятда қўллашнинг амалий аҳамияти ва келажаги.

Айтматов ижодини педагогик фаолиятда қўллашнинг амалий аҳамияти ёш авлодда ахлоқий қадриятларни шакллантиришга ёрдам бериш қобилиятида. Айтматов асарларида ҳозирги замонда ҳам долзарб бўлган универсал философик ва ахлоқий масалалар кўтарилади. Унинг бой маданий ва тарихий мероси педагогик амалиёт учун қимматли материал бўлиб хизмат қилади, ўқувчиларда танқидий фикрлаш, рефлексия ва эмпатия қобилиятини ривожлантиришга ёрдам беради. Асарларни ўрганиш адабий мерос билан танишишдан ташқари, ёшларни ахлоқий яхшиликлар, толерантлик, масъулият ва гуманистик қадриятларга ҳурмат қилишга ўргатади.

Айтматов асарларини педагогик амалиётда қўллаш «Боронли бекет», «Қиёмат» ва «Қилим қаритадиган бир кун» каби асарларда кўтарилган мураккаб этик масалаларни муҳокама қилиш орқали амалга оширилади. Мораль дилеммаларга дуч келган қаҳрамонларни таҳлил қилиш ўқувчиларнинг адолат ва раҳм-шафқат ҳисларини ривожлантиришга, шунингдек ўз ҳаракатлари ва уларнинг оқибатлари учун масъулиятни тушунишга ёрдам беради. Асарларда акс эттирилган маданий хусусиятларни ўрганиш толерантлик ва маданиятлар турфалигини ҳурмат қилишга асос бўлади. Қаҳрамонлар образлари ва фаолияти билан аналитик иш олиб бориш танқидий фикрлаш ва вазиятни мустақил баҳолаш қобилиятини ривожлантиради. Дарсларда асарларни муҳокама қилиш коммуникатив кўникмалар ривожига туртки бўлади, ўз фикрини далиллаш ва бошқаларнинг қарашини ҳурмат қилишни ўргатади. Шунингдек, Айтматов асарларининг ёрқин тили, тирик образлари ва чуқур мавзулари ўқишга бўлган мотивацияни оширади, дунёқарашни кенгайтиради ва адабиётга бўлган муҳаббатни ривожлантиради. Мураккаб символлар ва мотивларни таҳлил қилиш интерпретация қилиш ва мустақил ишлаш кўникмаларини ривожлантиришга ёрдам беради.

Айтматов ижодини педагогик амалиётга интеграция қилишнинг замонавий перспективаси унинг глобал чақириқлар контекстидаги долзарблиги билан белгиланади. Асарларида кўтарилган ахлоқ, экологик, маданиятлараро мулоқот масалалари бугун ҳам муҳим аҳамиятга эга. Унинг ижоди гуманистик кадриятларни тарбиялашга, толерант фикрлашни шакллантиришга хизмат қилади, бу кўп маданиятли ва глобаллашган жамиятда алоҳида аҳамиятга эга. Айтматов асарларини фанлараро дастурларга — тарих, география, социология каби фанларга интеграция қилиш таълим жараёнини бойитади ва дунёқарашни кенгайтиришга ёрдам берувчи фанлараро усулларни яратиш имконини беради. Жамланиб айтганда, Айтматов ижодини педагогикада қўллаш ахлоқий йўналишларни шакллантириш, коммуникатив кўникмаларни ривожлантириш ва ёшлар дунёқарашини кенгайтириш учун самарали восита ҳисобланади, бу уни замонавий таълимда долзарб ва талаб қилинадиган қилади.

Хулоса:

Олиб борилган тадқиқот Чыңғыз Айтматов ижодини педагогик таъсир тизимида, аввало, ёш авлоднинг ахлоқий кадриятларини шакллантириш ва эстетик тарбия бериш жиҳатларида қўллашнинг аҳамияти ва долзарблигини тасдиқлади. Ёзувчининг асарларига қилинган таҳлил уларнинг гуманистик ғояларга бой эканини, ўқувчиларда маданиятга чуқур ҳурмат, масъулият, адолат ва толерантлик ҳисларини шакллантиришга ва руҳлантиришга қодирлигини кўрсатди.

Айтматов адабиёт орқали эстетик тарбияни ривожлантиришга қўшган ҳиссаси алоҳида аҳамиятга эга, чунки унинг бадиий асарлари фақат ёрқин образлар, бой тил ва символизм билан чекланмай, гўзаллик ҳисси, ахлоқий онг ва эстетик қабул қилишни шакллантиришнинг кучли воситаси ҳисобланади. Унинг ижоди ўқувчиларнинг дунёни бадиий қабул қилиш, танқидий фикрлаш ва эмпатия қобилиятларини ривожлантиришга асос беради, бу эса умумий эстетик тарбиянинг пойдеворини ташкил қилади.

Шу тариқа, Айтматов ижоди таълим жараёнини бойитибгина қолмай, атроф-муҳитни танқидий баҳолай оладиган ва руҳий кадриятларни кадрлайдиган ҳамоҳанг ривожланган инсонни тарбиялашга ҳам хизмат қилади. Ёзувчининг адабиёт орқали эстетик тарбия беришга қўшган ҳиссаси муҳим ва кўп қиррали бўлиб, у ҳозирги жамият шароитида ёшлар ахлоқий ва эстетик йўналишини шакллантиришнинг долзарб воситаси бўлиб қолади.

Адабиётлар:

1. Чыңғыз Айтматов. Толук чыгармалар жыйнаги. Бишкек, 2008.

2. Атабаева А.Б., Дүйшеев Ж.А. Айтматов ааламындағы “космос” түшүнүгү. *Известия вузов Кыргызстана*, № 10, 2018. Бишкек. Бет 31-33. <http://www.science-journal.kg/ru/journal/2/about>
3. Дүйшеев Ж.А. Социальное значение исторических произведений народов Центральной Азии: Кыргызы. *Научный журнал. Альманах мировой науки*, 2020, № 6(42), ISSN 2412-8597. Бет 35-37. <http://co2b.ru/docs/amn.2020.06.pdf>
4. Атабаева А.Б., Жумабаева Г.И., Дүйшеев Ж.А., Кулушева М.К. Айтматовдо оозеки тарыхтын колдонулушу. *Materials of the VIII International Scientific-Practical Conference Quality Management: Search and Solutions*, November 23-25, 2022, Seattle (WA, USA), Volume I, 2022, pp. 119-123. inf.academ@gmail.com
5. Дүйшеев Ж.А., Исманова Н.К., Сулайманов К.А. Чынгыз Айтматовдун ааламдашуу доорундагы түрк дүйнөсү тууралуу ойлору. *in the world of science and education*, International scientific centre “Endless light in science”, Алматы, Казахстан, February 15, 2025. ISSN: 3007-8946. *Phylological sciences*, pp. 160. DOI 10.24412/3007-8946-2025-151-160-162.